

УДК 343.2

Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

Берднік І.В.
*к.ю.н., доцент,
професор кримінального права та правосуддя,
Чернігівський національний технологічний університет*

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ВОДНИМ РЕСУРСАМ ТА ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Постановка проблеми. Навколишнє природне середовище, будучи середовищем проживання і діяльності людини, схильне до різного впливу з його боку. Сучасна складна екологічна ситуація і в той же час необхідність інтенсифікації виробничої діяльності диктують суспільству побудову таких взаємин з природним середовищем, які сприяли б їх гармонійному розвитку, виключали можливість нерозумного втручання в природні системи і заподіяння їм шкоди.

Однією з найпоширеніших речовин у природі є вода, яка утворює геологічну оболонку Землі – гідросферу, та покриває понад 70 % поверхні. Як складова навколишнього природного середовища вода включає води океанів, морів, суходолу (річок, озер, штучних водойм, боліт, підземних вод, ґрунтової вологи, снігового покриву, льодовиків). Із загальних запасів води на нашій планеті близько 1340 млн. куб. км (96,5%) припадає на води Світового океану. Обсяг підземних вод становить понад 23 400 тис. куб. км, у льодовиках міститься 24 064 тис. куб. км води, в озерах — 176 тис. куб. км, у болотах — 11,5 тис. куб. км, річках — 2,12 тис. куб. км. З усієї води менш як 2% становить прісна вода, а доступними для використання є тільки 0,3 відсотка. Отже, життя і виживання людини значною мірою залежить від наявності та стану водних ресурсів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання механізму заподіяння шкоди були предметом дослідження в працях Андрушка П.П., Берзіна П.С., Благова Є.В., Фесенка Є.В. та інших вчених.

Формулювання завдання дослідження. Метою даного дослідження є аналіз кримінально-правових аспектів механізму заподіяння шкоди водним ресурсам та його основних структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. У кримінально-правовому вченні про об'єкт злочину важливе місце займає механізм заподіяння шкоди, оскільки завдяки визначенню характеру та ступеню негативного впливу суспільно небезпечного діяння на об'єкт кримінально-правової охорони, вирішується питання про визнання протиправного діяння злочинним, а також застосування заходів кримінально-правового впливу до особи, яка його вчинила. Але, незважаючи на складність з'ясування механізму заподіяння шкоди об'єкту злочину та його важливість для кримінального права, законодавства і судової практики, це питання лишається недостатньо вивченим. В Україні відсутні наукові праці, спеціально присвячені дослідженню механізму заподіяння шкоди об'єкту злочину. Актуальність цього аспекту нашого дослідження також обумовлена зростаючим, негативним впливом людини на навколишнє природне середовище взагалі та на водні ресурси зокрема. Виснаження і забруднення природного середовища вражають своїми масштабами. Перелік можливих форм використання людиною водних об'єктів є численним і різноманітним. Не менш різноманітними є як джерела, так і механізм заподіяння їм шкоди.

Не викликає сумніву, що результатом протиправного впливу є шкода, яка спричиняється об'єкту злочину. Досліджуючи питання механізму спричинення такої шкоди, на наш погляд, насамперед слід визначитись, яку концепцію необхідно покласти в основу поняття об'єкта злочину та його характеристик. Ми виходимо із концепції "об'єкт - цінності". Адже цінне - це те, що має для людей позитивне значення. Саме тому найважливіші індивідуальні та соціальні цінності бере під захист кримінальний закон.

Один з прибічників цієї концепції Є. В. Фесенко доходить висновку, що об'єкт злочину можна визначити як цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду. Цінності, на його думку, — це різноманітні об'єкти матеріального світу, зокрема й сама людина, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист кримінальне законодавство [1, с. 51].

Отже, *механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину* — це вплив певного виду суспільно небезпечного діяння на соціальні цінності (потерпілого; його права, свободи та інтереси; соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації ними належних їм прав, свобод та інтересів), внаслідок чого в об'єкті в цілому настають шкідливі зміни.

Чинниками, які обумовлюють *функціонування механізму заподіяння шкоди об'єкту злочину*, є:

1) об'єкт злочину як єдина цілісна система взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою соціальних цінностей; 2) властивістю цієї системи є те, що істотне пошкодження однієї чи кількох її складових, що призводить до завдання шкоди об'єкту злочину в цілому; 3) суспільно небезпечне діяння за своїм характером та інтенсивністю здатне здійснити такий вплив на складову об'єкта злочину, який призведе до його виключення із системи (шляхом вилучення чи знищення) або суттєвого пошкодження.

Наукова теорія щодо визнання соціальних цінностей, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, об'єктом злочину виходить із розуміння об'єкта як єдиної цілісної системи, що містить певні складові: 1) суб'єкти (носії) відносин; 2) предмет, з приводу якого вони існують; 3) соціальний зв'язок (зміст відносин).

Суб'єктами відносин, що виникають у соціумі, можуть бути такі їх носії, як фізичні особи та юридичні особи, інші об'єднання людей, а також держава. *Предметами* є блага і цінності матеріального або нематеріального

характеру, з приводу яких існують суспільні відносини (життя, здоров'я людини, особиста свобода, статевая свобода і недоторканність, суспільна діяльність, природні об'єкти, майно тощо). Змістом відносин є *соціальний зв'язок*, тобто зв'язок між суб'єктами, їх взаємодія з приводу предмета (благ і цінностей матеріального або нематеріального характеру).

При цьому зазначені компоненти слід розглядати лише в органічній єдності та їх взаємодії; без наявності та нормального існування кожного з них неможливе існування системи загалом. При вчиненні злочинного посягання на об'єкт злочину *знищується або суттєво пошкоджується один із його елементів* — суб'єкт, предмет або соціальний зв'язок. Однак, враховуючи системні властивості об'єкту, як елементу складу злочину, у такий спосіб шкода завдається нормальному існуванню системи в цілому.

Соціальні цінності, на які безпосередньо спрямоване суспільно небезпечне діяння шляхом знищення або суттєвого пошкодження якого завдається шкода об'єкту злочину, в теорії кримінального права визначено як *предмет злочинного впливу*. П. Андрушко, зазначає, що з погляду теорії “об'єкт злочину - соціальні цінності” об'єктом злочинного впливу мають визнаватися конкретні види соціальних цінностей чи їх структурні елементи, на які безпосередньо впливає (посягає) винний» [2, с. 7].

У той же час на думку Є. Благова, механізм спричинення шкоди об'єкту полягає лише в заподіянні шкоди предмету злочину, що існує завжди і має матеріальний або нематеріальний характер. Способами впливу на предмет виступають його вилучення, знищення або пошкодження, що обумовлює заподіяння матеріальної, фізичної, моральної або іншої шкоди предмету. Звідси наслідки злочину виступають у двох ролях: шкода об'єкту, яка може бути лише соціальною, а також шкода предмету. При цьому яка саме шкода завдається матеріальному предмету при його вилученні (фізичному переміщенні), а також на якій підставі виключається можливість заподіяння шкоди об'єкту шляхом впливу на суб'єкт і соціальний зв'язок, автор пояснень не дає [3, 63-69].

Є. В. Фесенко, критикуючи розуміння об'єкта як правових благ, вважає такий підхід неправильним, тому що блага можуть бути лише частиною тієї сукупності компонентів, які утворюють об'єкт злочинного посягання. За цих підстав вчений не визнає правильною і позицію Г. П. Новосьолова, слабким місцем якої є намагання знайти якусь одну домінуючу ознаку [1, с. 48]. Щоб уникнути певних протиріч та недоліків Є. В. Фесенко зазначає, що на будь-якому рівні об'єкт має такі класи (категорії) ознак: потерпілі, їхні інтереси та права, соціальні зв'язки, матеріальні блага [1, с.83].

Викладене вкотре підтверджує обґрунтованість висновку про те, що механізм заподіяння шкоди об'єкту являє собою вплив суспільно небезпечного діяння на один із його елементів (суб'єкт, предмет або соціальний зв'язок), що призводить до його знищення або суттєвого пошкодження.

Визнання водних ресурсів об'єктом кримінально-правової охорони потребує з'ясування низки наступних його "аспектів": а) економічного змісту; б) зв'язку з державою; в) розуміння водних ресурсів у кримінальному праві та інших юридичних науках; г) визначення учасників відносин, які виникають та існують у процесі використання та охорони водних ресурсів; г) ступінь правової охорони водних ресурсів [4, с. 10].

а) економічний зміст водних ресурсів.

Економічний зміст водних ресурсів слід пов'язувати, насамперед, з його визнанням самостійним "елементом" економічної системи держави, який відображається у його функціональному, інституційному та відтворюючому аспектах; структурою водних ресурсів (їх загальними і спеціальними ознаками); діяльністю учасників (суб'єктів) використання водних ресурсів, яка забезпечує їх економічні інтереси; основними і спеціальними функціями водних ресурсів.

Від економічного змісту водних ресурсів прямо залежить визначення таких "компонентів" об'єкта кримінально-правової охорони як: а) права, свободи та правоохоронювані інтереси суб'єктів використання водних ресурсів; б) соціальні зв'язки між такими учасниками з приводу реалізації

належних їм прав, свобод та інтересів, що набувають форми правовідносин (у разі їх врегулювання нормами права) [2, с.10]. За певних умов лише окремі із ушкоджених вчиненим діянням “компонентів” такого об’єкта враховуються у змісті об’єкта злочину як елемента складу злочину.

б) зв’язок водних ресурсів з діяльністю держави як “елемента” ринкової економіки в Україні.

Насамперед потрібно відзначити, що основним “показником” функціонування водних ресурсів у державі виступає їх здатність у задоволенні потреб населення та суб’єктів господарювання у доброякісній воді. Забезпечує таку “привабливість” саме держава. Наприклад, Національною академією аграрних наук України розроблено Водну стратегію України на період до 2025 року, метою якої є законодавче закріплення загальнонаціональних пріоритетів у сфері раціонального використання водних ресурсів України.

Звідси обов’язкове значення держави у регулюванні обігу водних ресурсів – держава може і зобов’язана економічними способами впливати на порядок їх використання та охорони. Обов’язкова участь держави у регулюванні правовідносин, що виникають при цьому є **“державною моделлю механізму регулювання”** в ринковій економіці.

Причина державного впливу на механізм функціонування водних ресурсів полягає в тому, що лише держава за допомогою уповноважених нею органів здатна врегулювати, урівноважувати вкрай досить непросту ситуацію з їх використанням, охороною та відновленням, від чого залежить функціонування більшості галузей економіки.

в) розуміння водних ресурсів у кримінальному праві та інших юридичних науках.

Потрібно наголосити також на тому, що в галузях юридичної науки наголошується на тому, що визначених у законодавстві “компонентів” водних ресурсів для їх правової охорони явно недостатньо. Зокрема, водні ресурси - це сформовані під впливом природних чинників підземні,

поверхневі, внутрішні морські води та територіальне море, які мають межі, об'єм, визначений водний режим, внесені до державного водного кадастру, а також природні багатства, які перебувають у взаємозв'язку з водними об'єктами (водні біологічні ресурси, земельні ділянки, що перебувають під водними об'єктами, природні ресурси континентального шельфу, надра, тощо).

Як бачимо, для забезпечення належної кримінально-правової охорони водних ресурсів потрібно чітко визначитись із питанням: які саме “компоненти” слід включати у зміст об'єкта кримінально-правової охорони – ті, що визначені Водним кодексом України.

Відтак, з позиції соціальних цінностей, які мають братися під кримінально-правову охорону, “потенційно” можуть зазнати істотної шкоди та стати об'єктом злочину, слід вважати: 1) права, свободи та правоохоронювані інтереси фізичних та юридичних осіб, що задіяні у процесі використання водних ресурсів, виконання контрольних функцій за їх обігом; 2) потерпілі (фізичні особи, яким було спричинено фізичну чи матеріальну шкоду внаслідок злочинного посягання на водні ресурси); 3) соціальні зв'язки між учасниками взаємодії з приводу обігу водних ресурсів, реалізації їх прав, свобод та інтересів, що набувають форму правовідносин.

г) визначення учасників правовідносин, які виникають та існують у процесі використання.

У попередньому підрозділі розкривався економічний і правовий зміст учасників (суб'єктів) використання водних ресурсів, їх значення у економічній системі держави, у тому числі України. Окремі ознаки загального змісту цих учасників з'ясовувались також вище при визначенні їх розуміння у дефініції водних ресурсів у кримінальному праві та інших юридичних науках. Натомість у межах окресленого вище питання про учасників правовідносин увага приділятиметься окремим із таких учасників та їх конкретним ознакам.

Відразу відзначу, що з точки зору механізму кримінально-правової охорони з'ясування змісту цих учасників потрібно для визнання їх "суб'єктами", здатними вчинити суспільно небезпечні діяння, а також потерпілими, які зазнають впливу таких діянь.

Залежно від загального змісту правовідносин, які виникають та існують у процесі водокористування, а також виконуваних учасниками цього процесу функцій можна виділити наступні різновиди таких учасників (з точки зору їх значення для визначення суб'єктів названих діянь та потерпілих від них):

1) фізичні особи які здійснюють загальне користування водними ресурсами

2) фізичні та юридичні особи, що здійснюють спеціальне користування водними ресурсами;

3) особи, уповноважені приймати рішення з питань охорони довкілля, природокористування та забезпечення екологічної безпеки, діяльність яких пов'язана із здійсненням функцій контролю за дотриманням її вимог.

Крім цього, існують окремі різновиди осіб, які певним чином впливають на функціонування фондового ринку, але як його учасники зазначеним Законом не визначені. Ними можна вважати, зокрема: 1) окремі органи державної влади, які наділені повноваженнями "впливати" на фондовий ринок і забезпечити досягнення мети його функціонування ("забезпечення відкритості та ефективності функціонування фондового ринку"), виконуючи регулятивну та/або охоронювану функції (Президент України, КМУ, ВРУ); 2) так звані інші особи, які володіють емітованими цінними паперами чи іншими фінансовими інструментами, які можуть використовуватися на фондовому ринку.

г) необхідний ступінь правової охорони водних ресурсів слід пов'язувати принаймні з двома аспектами: дійсними потребами держави у встановленні норм-заборон, що стосуються обігу водних ресурсів, та

правовими (кримінально-правовими) наслідками порушення таких заборон [4, с.28].

1) Дійсні потреби держави у встановленні норм-заборон, що стосуються водних ресурсів, слід пов'язувати принаймні з одним із так званих “соціальних принципів” криміналізації, що стосується врахування ступеня і характеру суспільної небезпечності діяння, що вчиняються під час обігу водних ресурсів, а також заподіюваної ним шкоди певного виду чи видів (в літературі врахування цих соціальних чинників включають у зміст “принципу суспільної небезпечності діяння” [5, с.152] або пов'язують з суспільною небезпечністю як однієї з “підстав кримінально-правової заборони” [6, с.146]).

2) Правові наслідки порушення таких заборон пов'язуються з конкретними заходами правового впливу на особу, що вчинила таке порушення. Одним із видів таких заходів є ті, що мають кримінально-правових характер та застосовуються за вчинене суспільно небезпечне діяння, що криміналізоване як злочин.

Висновки. Отже, мною розглянуті складові “компоненти” водних ресурсів, які можуть зазнавати саме негативних змін шляхом впливу на такі компоненти. Здійснення такого впливу на зазначені “компоненти” залежить від: а) прав, свобод, правоохоронюваних інтересів суб'єктів (учасників) користування водними ресурсами, які зазнають такого впливу; б) прав, свобод, правоохоронюваних інтересів та повноважень інших осіб, які, уповноважені приймати рішення з питань охорони довкілля, природокористування та забезпечення екологічної безпеки; в) соціальних зв'язків між зазначеними особами, що мають форму правовідносин та здійснюються з приводу прав, свобод та інтересів згаданих осіб. З огляду на це негативні зміни можна пов'язувати з ураженням прав, свобод та правоохоронюваних інтересів зазначених вище осіб, а також з “розривом” соціальних зв'язків між такими особами.

Анотація

Стаття присвячена кримінально-правовим аспектам механізму заподіяння шкоди водним ресурсам та його основним структурним елементам. Окрему увагу автор приділяє особливостям визнання водних ресурсів об'єктом кримінально-правової охорони, для чого з'ясовує економічний зміст водних ресурсів, зв'язок водних ресурсів з діяльністю держави як "елемента" ринкової економіки в Україні, розуміння водних ресурсів у кримінальному праві та інших юридичних науках, визначення учасників правовідносин, які виникають та існують у процесі використання, необхідний ступінь правової охорони водних ресурсів.

Ключові слова: водні ресурси, механізм, шкода, об'єкт, кримінально-правова охорона, суспільна небезпека.

Аннотация

Статья посвящена уголовно-правовым аспектам механизма причинения вреда водным ресурсам и его основным структурным элементам. Особое внимание автор уделяет особенностям признания водных ресурсов объектом уголовно-правовой охраны, для чего выясняет экономическое содержание водных ресурсов, связь водных ресурсов с деятельностью государства как "элемента" рыночной экономики в Украине, понимание водных ресурсов в уголовном праве и других юридических науках, определение участников правоотношений, возникающих и существующих в процессе использования, необходимую степень правовой охраны водных ресурсов.

Ключевые слова: водные ресурсы, механизм, вред, объект, уголовно-правовая охрана, общественная опасность.

Berdnik I.V. Features of the mechanism of causing damage to water resources and their criminal-legal protection

The article is devoted to criminal-legal aspects of the mechanism of causing damage to water resources and its main structural elements. The author pays special attention to the peculiarities of recognition of water resources as an object of criminal law protection, which clarifies the economic content of water resources, the connection of water resources with the state's activity as an "element" of a market economy in Ukraine, understanding of water resources in criminal law, and other legal sciences, the definition of participants in legal relationships that arise and exist in the process of use, a degree of legal protection of water resources.

Key words: water resources, mechanism, damage, object, criminal law protection, social danger.

Список використаних джерел:

1. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. К.: Атіка, 2004. 280 с.
2. Андрушко П.П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст та їх співвідношення // Адвокат. 2011. №12. С.3-10.
3. Благов Е. В. Механизм причинения вреда объекту преступления // Совершенствование уголовного законодательства и практика его применения. - Красноярск, 1989.
4. Рябова А. Ю., Савюк Л. К. Уголовно-правовое регулирование рынка ценных бумаг: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 342 с.
5. Кіріка Д.В. Основні принципи криміналізації злочину, передбаченого статтею 209 Кримінального кодексу України // Правничий вісник Університету "КРОК". 2010. Вип. 5 (1). С. 152-155.
6. Балобанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації // Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 47. С. 146-149.